

แนวคิดและความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับพุทธปรัชญา

พื้นฐานทางด้านศาสนาและความเชื่อของคนไทย มีอิทธิพลหล่อหลอมชีวิตจิตใจ และวิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน คนไทยส่วนใหญ่ของประเทศนับถือพุทธศาสนา สังคมไทยได้ชื่อว่าเป็นสังคมพุทธ แต่ถ้าพิจารณาให้ดีจะเห็นได้ว่า การนับถือศาสนาของคนไทยนั้น เป็นการนับถือแบบไทย เป็นพุทธศาสนาแบบไทย ซึ่งเป็นลักษณะผสมคือยอมรับความเชื่อดั้งเดิมที่เคยได้รับมาก่อนที่พุทธศาสนาเข้ามาสู่ประเทศไทย ความเชื่อดั้งเดิมนี้ได้แอบแฝงอยู่ในรูปของความเชื่อของศาสนาพุทธมาช้านานแล้ว ดังคำกล่าวของปรีชา ตงมณี ที่ว่า "พุทธศาสนาของไทยปัจจุบันมีการนำเอาศาสนาพื้นบ้าน ลัทธิพราหมณ์ การนับถือโศคกลาง ผีสง เทวดาและประเพณีต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องปะปนเป็นอันมาก" ¹

ผู้ที่ไม่เข้าใจไม่ได้ศึกษาแนวคิดและหลักการของพุทธศาสนาอย่างแท้จริง จึงมักจะกล่าวว่าพุทธศาสนาเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศบ้าง พุทธศาสนาทำให้คนดุดอยเฉื่อยชาบ้าง ทั้งนี้เพราะคนไทยไม่ค่อยได้ศึกษาและนำหลักพุทธศาสนามาปฏิบัติอย่างแท้จริง การสั่งสอนอบรมยังเป็นการบอกเล่ากันมาเป็นทอดๆ ก็ย่อมจะมีการตกหล่นผิดเพี้ยนไปบ้าง

การศึกษาเป็นสถาบันที่มีส่วนต้องรับผิดชอบที่จะช่วยให้คนเหล่านี้ได้มีความรู้ความเข้าใจ และปฏิบัติตามแนวทางพุทธศาสนาให้ถูกต้อง เพราะการที่ประชาชนมีความเชื่อถือปฏิบัติไม่ถูกต้องย่อมมีผลกระทบต่อรัฐโดยส่วนรวม เมื่อประชาชนไม่เข้าใจในหลักการของพุทธศาสนาแล้วมีความเชื่อถือปฏิบัติในทางที่เหลวไหล มงาย แพร่หลายในสังคม ก็อาจกล่าวได้ว่า การศึกษาของชาติไม่ได้ผลหรือ เป็นประโยชน์แก่สังคมเท่าที่ควร

¹ ปรีชา ตงมณี, "บทบาทศาสนาพุทธในการพัฒนาประเทศไทย," วารสารนอกโรงเรียน (กุมภาพันธ์ - มีนาคม 2530): 3.

ดังนั้นการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดพุทธปรัชญาจากหลักพุทธธรรมตามแนวทางศาสนาของผู้รู้ย่อมจะเป็นการส่งเสริมให้บุคคลได้รับความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมอันแท้จริงของพุทธศาสนา สังคมไทยได้ชื่อว่าเป็นสังคมพุทธ บุคคลในสังคมจึงควรจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในหลักการของพุทธศาสนาให้ถ่องแท้ ทั้งนี้ เพื่อจะได้ใช้เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตนได้ถูกต้อง บุคคลสำคัญที่ผู้วิจัยเห็นว่าควรจะต้องศึกษาแนวคิดและหลักการของพุทธศาสนาให้เกิดความรู้ ความเข้าใจอย่างถูกต้องตามคำประศาสน์ของพระพุทธเจ้า ก็คือครูผู้ทำหน้าที่สอนทั้งหลาย นอกจากนี้ครูทุกคนควรจะต้องรู้เรื่องศาสนาของตนดี เพราะหน้าที่ของครูไม่ใช่เพียงแต่ถ่ายทอดความรู้เท่านั้น ครูจะต้องเป็นผู้สอนอุดมคติการประพฤติกตัตธรรม สามารถนำทางชีวิตของศิษย์ได้ ครูควรเป็นผู้ที่เข้าใจชีวิตเพียงพอไม่ใช่รู้แต่วิชาที่ตนสอนเท่านั้น ปัจจุบันครูผู้สอนมีความรู้ความเข้าใจในพุทธศาสนาน้อยมาก เพราะส่วนใหญ่มิได้ศึกษาหรือเรียนวิชาพุทธศาสนาโดยตรง จากการวิจัยของประเสริฐ หลอมทอง พบว่าแม้แต่ครูผู้สอนวิชาพุทธศาสนาเองก็ยังขาดความเข้าใจ และมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนในเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่² เมื่อครูขาดความรู้หรือไม่รู้จริงในหลักศาสนาของตนก็เป็นการยากที่จะถ่ายทอดหรืออบรมให้นักเรียน เกิดมโนทัศน์ที่ถูกต้องได้

ในบทที่ 2 นี้ จึงเป็นการอภิปรายถึงแนวคิด และความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับหลักพุทธปรัชญาอันจะเป็นพื้นฐานเชื่อมโยงไปถึงเนื้อหาในบทที่ 3 และ 4 โดยเฉพาะในบทที่ 4 ซึ่งเป็นการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับหลักธรรมที่ควรนำมาเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติของครูผู้สอน แต่ความประพฤติปฏิบัติเหล่านั้นจะเกิดขึ้นได้ ครูผู้สอนจะต้องรู้และเข้าใจในเรื่องหลักความจริงของพุทธปรัชญา ซึ่งชี้ให้เห็นความจริงเกี่ยวกับชีวิตและปรากฏการณ์ทั้งปวง เพื่อให้เกิดความรู้ ความคิดที่ถูกต้อง เพราะความคิดย่อมกำหนดการกระทำและการดำเนินชีวิตของบุคคล

² ประเสริฐ หลอมทอง, "การตีความหลักกรรมและหลักไตรลักษณ์ในเรื่องพระพุทธศาสนาวิชาสังคมศึกษา ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 82.

ความหมายของพุทธศาสนาและพุทธปรัชญา

คำว่าพุทธศาสนาและพุทธปรัชญานั้นมักจะมีผู้ใช้ปะปนกันอยู่เสมอ บางท่านก็ใช้คำว่า "ปรัชญาพุทธศาสนา" ในเรื่องพุทธปรัชญาอุบัติขึ้นมาอย่างไรนั้น นักปรัชญาบางท่านได้ให้คำอธิบายว่า พุทธศาสนาดำเนินไปตามหลักคำประศาสน์คือ พระไตรปิฎก โดยไม่ต้องใช้เหตุผลอันซับซ้อน อยู่ในคำประศาสน์ต่างๆ นั่นคือคำประศาสน์ของพระพุทธเจ้า นั้น มีเหตุผลสมบูรณ์อยู่ในตัวแล้ว จะมีนักปรัชญาหรือไม่ก็ตาม คำประศาสน์นั้นก็มิได้บกพร่องหรือสมบูรณ์ขึ้นอีก แต่เหตุผลดังกล่าวที่นักปรัชญาก็ยังเห็นว่าอยู่ในลักษณะซับซ้อน สามัญชนไม่อาจเข้าใจได้ นักปรัชญาจึงต้องอธิบายขยายความตามแนวเหตุผลที่สามัญชนสามารถเข้าใจได้ง่าย งานของนักปรัชญาที่ทำได้แก่ บรรดาหนังสืออรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกาในชั้นหลังๆ นั้นเอง หนังสือเหล่านี้แหละคือปฏิบัติการแห่งพุทธปรัชญา³

คำว่า "พุทธปรัชญา" เป็นศัพท์ที่บัญญัติขึ้นมาใหม่สำหรับใช้ในศาสตร์ปัจจุบัน พระมหาณรงค์จิตตโสภณ ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ได้กล่าวอธิบายไว้ตอนหนึ่งว่า

"... คำว่า "ปรัชญา" ที่แปลมาจากคำว่า Philosophy ออกจะไม่ตรงกับรากศัพท์เดิมในภาษาอินเดีย คำว่า "พิโลโซฟี" นักปราชญ์อินเดียใช้คำว่า "ทรรศนะ" ซึ่งตรงกับภาษาบาลีว่านย หรือ ทสสน แต่ปรัชญา หมายถึงปัญญาอันประเสริฐคือตัวปัญญา (Wisdom) หรือญาณุตถัมภ์ปัญญา ซึ่งหมายถึง ปัญญาที่รู้เห็นตามเป็นจริง ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานของสมมติฐาน ..."⁴

³ สิริวัฒน์ คำวันสา, ปรัชญาพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), หน้า 14-15.

⁴ พระมหาณรงค์ จิตตโสภณ, "พุทธปรัชญา," วารสารพุทธจักร (กุมภาพันธ์ 2528) : 9-10.

คำกล่าวข้างต้น เป็นการมองความหมายของปรัชญาตามรากศัพท์ว่า คำว่า "ปรัชญา" ในภาษาไทยที่บัญญัติขึ้นใช้แทนคำว่า "Philosophy" ในภาษาอังกฤษนั้นมีความหมายไม่ค่อนจะตรงกันนัก ความหมายตามรากศัพท์ของ Philosophy หมายถึง ความรักในความรู้ ความรักในความปราดเปรื่อง ซึ่งเน้นไปที่ทัศนคติ นิสัย และกระบวนการในการแสวงหาความรู้ แต่รากศัพท์ของคำว่าปรัชญาเป็นภาษาสันสกฤต ซึ่งหมายถึงความรอบรู้ ความรู้อันประเสริฐ โดยนัยนี้ ความหมายของปรัชญาในภาษาไทยจึง เน้นไปที่ตัวความรู้ หรือผู้รู้ ซึ่งตรงกับคำว่าปัญญาในภาษาบาลี ⁵

ดังนั้นถ้ากล่าวตามความหมายของภาษาเดิมแล้วพุทธปรัชญาก็คือ พุทธปัญญา แปลว่า ปัญญาหรือความรู้อันเกิดจากปัญญาอันประเสริฐของพระพุทธเจ้า พุทธศาสนา เริ่มต้นด้วยความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พุทธปรัชญาจึงเอาความตรัสรู้นี้ เป็นศูนย์กลางของความรู้ทั้งหลายในพุทธศาสนา ปัญหาธรรมใดๆ ที่เกิดขึ้นย่อมต้องวินิจฉัยโดยมีพระพุทธวัจนะ เป็นบรรทัดฐาน พุทธปรัชญาแตกต่างจากปรัชญาลัทธิอื่นๆ ตรงที่ปัญญาความรู้ทางพุทธศาสนา อันเป็นรากฐานของพุทธปัญหานั้นมีความสมบูรณ์ครบถ้วนแล้วในความตรัสรู้ของพระองค์ พุทธปรัชญาจึงมิใช่การแก่งความจริง ดังเช่นทฤษฎีและกฎของวิทยาศาสตร์ ⁶ และไม่เหมือนกับมติหรือหลักความคิดของนักปรัชญาทั่วไป ซึ่งอาจจะเปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัย

พุทธปรัชญาเป็นผลมาจากความรู้แจ้งดังกล่าว จึงมีความแตกต่างจาก Philosophy ในแง่ของปรัชญาตะวันตก जानงค์ ทองประเสริฐ ได้เปรียบเทียบไว้ว่า ความรู้หลังจากที่ได้พ้นความสงสัยแล้วเป็นปรัชญา แต่ความรู้ที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นจากความสงสัยนั้นเป็น Philosophy

⁵ ไพฑูรย์ สิบลารัตน์, ปรัชญาการศึกษาเบื้องต้น (กรุงเทพมหานคร: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 2.

⁶ ระวี ภาวิไล, ศาสนากับปรัชญา (กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์กะรัต, 2531), หน้า 93.

ถ้าหากจะเทียบในแง่นี้ก็พอจะเทียบได้ว่า เบื้องปลายของ Philosophy ก็คือ เบื้องต้นของปรัชญา⁷
(พุทธศาสนา)

ความเห็นดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีความสอดคล้องกับความคิดของนักปรัชญา
อินเดียซึ่งอธิบายความหมายของ Philosophy ในภาษาอังกฤษตรงกับคำว่า "ตรรกษนะ" ใน
ภาษาอินเดีย ดังนั้นความรู้แจ้งแล้ว ซึ่งตรงกับคำว่าปรัชญาหรือปัญญาตามรากศัพท์ภาษาเดิมจึงเป็น
เบื้องปลายของ Philosophy ตามรูปศัพท์ในภาษาอังกฤษ

ถ้าอธิบายตามนัยนี้ การตรัสรู้การรู้แจ้งของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นความรู้ที่หลุดพ้นความ
สงสัยแล้วจึง เป็นบ่อเกิดของพุทธปรัชญา หรือ เป็นเบื้องต้นของพุทธปรัชญา พุทธปรัชญาจึงมีลักษณะ
เฉพาะตัวต่างจากปรัชญาตะวันตก แต่นักวิชาการก็อาศัยเทคนิควิธีการของ Philosophy มา
อธิบายขยายความหลักการที่มีอยู่ในพุทธศาสนา

ดร.ระวี ภาวิไล ได้แสดงความคิดเกี่ยวกับปรัชญาและศาสนาไว้ว่า ศาสนา ปรัชญา
และชีวิตแยกกันไม่ออก ศาสนาเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิต ปรัชญาเป็นเรื่องของความรู้ เราไม่
ต้องการดำรงชีวิตอยู่ในความงัดเขลา จึงต้องพยายามหาความรู้ความเข้าใจคือปัญญาที่จะนำแนว
ทางปฏิบัติ⁸ เมื่อนำปรัชญามาศึกษาศาสนาจึงกลายเป็นปรัชญาประยุกต์สาขาหนึ่ง ซึ่งใช้วิธีการ
ทางปรัชญาบริสุทธิ์มาพิจารณาหลักธรรมหรือข้อเท็จจริงต่างๆ ในศาสนา

อาจกล่าวได้ว่า ศาสนาและปรัชญาต่างๆ มีจุดมุ่งหมายเหมือนกันในการค้นคว้าหาคำ
ตอบเรื่องโลกและชีวิต แต่วิธีการที่จะเข้าถึงจุดหมายปลายทางต่างกันที่ ศาสนาเน้นในหลักการ

⁷ จานงค์ ทองประเสริฐ, ปรัชญาประยุกต์ชุดอินเดีย (กรุงเทพฯ : เกษมบรรณกิจ,
2514), หน้า 16-17.

⁸ ระวี ภาวิไล, ศาสนากับปรัชญา (บันทึกของผู้เขียน)

ปฏิบัติด้วยความเชื่อ ความศรัทธา ความเคารพเพื่อเข้าถึงความสงบสุขทางจิตใจ ส่วนปรัชญาเน้นในการใช้เหตุผล วิพากษ์วิจารณ์สิ่งต่างๆ มุ่งที่จะใช้ความคิดอย่างมีเหตุผลเกี่ยวกับสังขารธรรม

ส่วนปัญหาที่มีนักปรัชญาบางคนกล่าวว่า คำสอนของพระพุทธเจ้ามีเหตุผลไม่ชัดเจนในบางเรื่องนั้น อาจจะเป็นเนื่องจากพระองค์แสดงธรรมตามอุปนิสัยของผู้ฟัง ดังนั้นพุทธพจน์แต่ละบทแต่ละตอนจึงแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับกาละ เทศะและบุคคลซึ่งพระองค์ทรงรู้ดีก่อนแสดงธรรม เพราะพระองค์แสดงธรรมด้วยอำนาจความตรัสรู้ ไม่ใช่ใช้อำนาจเหตุผลในช่วงที่พระพุทธองค์ยังมีพระชนม์อยู่ แนวเหตุผลจึงไม่สู้จะแพร่หลายนัก ต่อมาในสมัยหลังพุทธกาลไม่มีสาวกอุปนิสัยแสดงอำนาจแห่งบุคลิกภาพ เช่นนั้นได้ สามัญชนจึงหันเข้าหาเหตุผล เป็นที่พึง^๑

พุทธศาสนากับพุทธปรัชญาแม้จะไม่ใช่อะไรสิ่งเดียวกัน แต่ก็ เป็นของคู่กัน อิงอาศัยซึ่งกันและกัน ระบบความรู้ของพุทธปรัชญา เริ่มต้นที่การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า การถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจในหลักพุทธศาสนาก็อาศัยหลักและวิธีการทางปรัชญามาอธิบายขยายความอย่างสมเหตุสมผล พุทธปรัชญาจึงมิใช่การแสวงหาความจริง แต่เป็นการพยายามอธิบายความจริงที่มีอยู่แล้วในหลักพุทธศาสนา

พุทธปรัชญา : แนวคิดพื้นฐานทางปรัชญา

ปรัชญาบริสุทธิ์แบ่งออกเป็น 4 แขนง^{1๐} คือ

1. อภิปรัชญา (Metaphysics) มุ่งศึกษาสภาวะแห่งความเป็นจริงหรือธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลาย

^๑ ลีริวัฒนา คำวันสา, ปรัชญาพุทธศาสนา, หน้า 15.

^{1๐} กิรติ บุญเจือ, ปรัชญาเบื้องต้นและตรรกวิทยาเบื้องต้น, ชุดปรัชญาและชีวิต อับดับที่ 1, หน้า 13-15.

2. ญาณวิทยา (Epistemology) มุ่งศึกษาวิเคราะห์หลักหรือทฤษฎีแห่งความรู้ คำถามหลักที่นักปรัชญาแขนงนี้สนใจคือ อะไรคือความรู้ที่ถูกต้อง ความรู้ได้มาอย่างไร เราจะเข้าถึงความรู้ที่แท้จริงได้อย่างไร

3. คุณวิทยา (Axiology) มุ่งวิเคราะห์คุณค่าเกี่ยวกับความดีความงาม มีลักษณะเป็นปรัชญาชีวิตแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

3.1 จริยศาสตร์ (Ethics) เป็นเรื่องของความดีและความถูกต้องของแนวทางการประพฤติ เป็นเรื่องคุณค่าของพฤติกรรมมนุษย์ จริยศาสตร์สนใจพฤติกรรมมนุษย์ในการประเมินค่าของพฤติกรรม หรือการกำหนดคุณค่าของการกระทำที่ดีหรือชั่ว ถูกหรือผิด

3.2 สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) เป็นเรื่องของความงาม การจะตัดสินว่าอะไรสวยอะไรงาม มุ่งศึกษาเกี่ยวกับความงามของศิลปะ ความไพเราะแห่งดนตรี ความงามแห่งธรรมชาติ

4. ตรรกวิทยา (Logic) มุ่งศึกษากฎเกณฑ์การใช้เหตุผลการคิดอย่างมีระบบ

พุทธปรัชญาสามารถตอบปัญหาและให้คำอธิบายตามแนวปรัชญา อันเป็นแม่บทตามความนิยมของปรัชญาตะวันตกดังกล่าวข้างต้นได้ทุกแง่ทุกมุม แต่ในที่นี้จะพิจารณาองค์ประกอบที่เป็นพื้นฐานสำคัญ 3 ประการ คือ

1. ใจแห่งอภิปรัชญา การศึกษาเกี่ยวกับความจริงสูงสุด ปัญหาอภิปรัชญาที่ว่าอะไรเป็นความเป็นจริงสูงสุดเกี่ยวกับโลกและชีวิตนั้น ได้มีปรัชญาต่างๆ ถกเถียงกันมานานแล้ว แต่ยังหาข้อยุติไม่ได้ พุทธปรัชญาถือว่าปัญหาเหล่านี้เป็น "อภิปรัชญา" เป็นปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบ ซึ่งในทิมนิกาย สุตตันตปิฎก ประมวลไว้ 10 ข้อ¹¹ คือ

- 1) โลกเที่ยงหรือ
- 2) โลกไม่เที่ยงหรือ

¹¹ ที. ส. 9/297.

- 3) โลกมีที่สุดหรือ
- 4) โลกไม่มีที่สุดหรือ
- 5) วิญญาณ เป็นอย่างเดียวกับร่างกายหรือ
- 6) วิญญาณกับร่างกาย เป็นคนละอย่างหรือ
- 7) พระพุทธเจ้าตายแล้วยังคงอยู่หรือ
- 8) พระพุทธเจ้าตายแล้วไม่คงอยู่หรือ
- 9) พระพุทธเจ้าตายแล้วทั้งคงอยู่ทั้งไม่คงอยู่หรือ
- 10) พระพุทธเจ้าตายแล้วยังคงอยู่ก็ไม่ใช่ ไม่คงอยู่ก็ไม่ใช่หรือ

สาเหตุที่พระพุทธองค์ไม่ตอบปัญหาเหล่านี้ เพราะทรงเห็นว่าไม่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์ และความรู้ที่ได้จากการตอบคำถามเหล่านี้ก็อาจก่อให้เกิดการถกเถียงกัน ไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อรู้แล้วก็มีคุณค่าเพียงเพื่อสนองความอยากรู้ สิ่งที่ต้องการรู้นั้นไม่อาจนำมาแก้ปัญหาชีวิตได้ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบบุคคลผู้ต้องการทราบคำตอบของปัญหานี้ว่า เหมือนคนที่ถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษมีอาการปางตาย แต่กลับต้องการทราบว่าใครเป็นคนยิง ลักษณะลูกศร คันสาย ฯลฯ เป็นอย่างไรเสียก่อน จึงจะยอมให้ถอดลูกศร ในที่สุดก็ตายไปเปล่าๆ โดยไม่รู้อะไรเลย 12

ถึงแม้ว่าพุทธปรัชญาจะไม่เน้นปัญหาอภิปรัชญาดังกล่าว ก็มีได้หมายความว่าพุทธปรัชญาไม่มีอภิปรัชญา ถ้าอภิปรัชญาคือการแสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิต พุทธปรัชญาให้คำอธิบายเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ไว้มากมาย โดยเฉพาะในพระอภิธรรมซึ่งว่าด้วยเนื้อหาธรรมล้วนๆ การที่จะเข้าถึงความจริงเหล่านี้ได้ ต้องลงมือศึกษาและปฏิบัติ ต้องเข้าไปพิสูจน์ความจริงด้วยตนเอง

ความจริงหรือลัทธิจะในทัศนะพุทธปรัชญาแบ่งออกเป็น 2 ระดับคือ สมมติลัทธิจะ และปรมาตถลัทธิจะ สมมติลัทธิจะเป็นความจริงโดยสมมติ เป็นความจริงที่เกิดจากคน เป็นผู้กำหนดขึ้นอยู่บน

รากฐานการยอมรับของมนุษย์ และสามารถเปลี่ยนแปลงได้ เช่น พ่อ แม่ คน สัตว์ วัตถุ หนังสือ ส่วนปรมาตมจะ เป็นความจริงที่เป็นความจริงโดยปรมาตม ตามสภาวะที่มันเป็นคือ เป็นความจริงตามสภาพที่มันเป็นอยู่เป็นอยู่ เช่น รูปธรรม นามธรรม จิต เจตสิก ฯลฯ คำว่าคนหรือมนุษย์เป็นสมมติจะ ซึ่งคนโดยทั่วไปติดอยู่ในคำนี้ แต่ในทางปรมาตมพุทธปรัชญาถือว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มีความสืบทอดเป็นกระแสไหลเวียนไปตามเหตุปัจจัย (หลักปฏิจจนุปบาท) ชีวิต โลก หรือปรากฏการณ์ทั้งปวงที่เราถือว่าจริงจังนั้นมีลักษณะเป็น อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ซึ่งรวมเรียกว่าไตรลักษณ์ ชีวิตเป็นมา เป็นอยู่ และเป็นไปตามกฎแห่งเหตุผล พุทธปรัชญาจึงไม่นิยมพยากรณ์ว่าโลกนี้เที่ยง ไม่เที่ยง ฯลฯ เพราะสรรพสิ่งทั้งหลายย่อมมีเหตุปัจจัยต่อๆ กันมาแต่อดีต และจักผันแปรต่อไปด้วยเหตุปัจจัยที่หมุนง่วนไม่มีที่สิ้นสุด จึงไม่ควรไปเสียเวลากับสิ่งเหล่านี้ อภิ-ปรัชญาจึงอิงความจริงในระดับปรมาตมจะ อันเป็นคำสอนในระดับอภิธรรมของพุทธศาสนา ¹³

2. แก่นของญาณวิทยา (Epistemology) พุทธปรัชญาถือว่ามนุษย์เกิดความรู้ด้วยสัญชาติภูมิและญาณ เช่น ได้ยินได้ฟังได้สัมผัส เป็นต้น ทางเกิดแห่งความรู้คือ ประสาทสัมผัส ได้แก่ อายตนะภายใน 6 ดังที่พระโสภณคณาภรณ์ได้กล่าวไว้ว่า "...โลกมนุษย์เป็นโลกแห่งสัมผัส สิ่งที่ถูกรู้จึงถูกจัดไว้เป็นกลุ่มๆ เพียง 6 กลุ่มเท่านั้น คือ กลุ่มรูปที่ฟังทางตา เสียงฟังรู้ทางหู กลิ่นที่ฟังรู้ทางจมูก รสที่ฟังรู้ทางลิ้น เย็น อ่อน แข็งที่ฟังรู้ทางกาย และธรรมมารมณคือ สิ่งที่จิตเก็บไว้แล้วนำมาคิดที่ฟังรู้ด้วยใจ ..." ¹⁴

พุทธปรัชญาจำแนกความรู้ของมนุษย์ออกเป็น 6 ระดับ ¹⁵ คือ

¹³ พระราชวรมณี, พุทธธรรมฉบับขยายความ (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 55.

¹⁴ พระโสภณคณาภรณ์, เอกสารประกอบคำสอนวิชาพุทธปรัชญาการศึกษา (ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 10.

¹⁵ จิตรกร ตั้งเกษมสุข, พุทธปรัชญากับปรัชญาการศึกษาไทย (กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย, 2525), หน้า 50.

1. ความรู้ระดับวิญญาหรือระดับความรู้ (Consciousness)
2. ความรู้ระดับสัญญา (Perception)
3. ความรู้ระดับทัญญูหรือระดับความเห็น (Conception)
4. ความรู้ระดับอภิญา (Extrasensory Perception)
5. ความรู้ระดับญาณ (Intuitive Insight)
6. ความรู้ระดับสัมมนาสมโพธิญา (Enlightenment)

เกี่ยวกับปัญหาที่ว่าความรู้ของคนเราเกิดขึ้นได้อย่างไร ดร.ระวี ภาวิไล ได้กล่าวสรุปไว้ 3 ประการคือ

1. ความรู้เกิดจากการได้ยินได้ฟัง ได้อ่าน การถ่ายทอดความรู้มาจากผู้อื่น ฯลฯ
2. ความรู้จากการคิดเป็นเหตุผล ซึ่งสามารถนำไปสู่ความเข้าใจหมายได้
3. ความรู้ได้จากประสบการณ์โดยตรง เช่น ความรู้จากการเคี้ยวบรเพ็ด รู้ว่าบรเพ็ดขมอย่างไร

ความรู้จากประสบการณ์โดยตรงสำคัญมาก ถ้าประสบการณ์เผชิญด้วยอายตนะที่แจ่มใสเปิด ไม่ขุ่นมัวด้วยสิ่งต่างๆ ด้วยใจที่ใส ประสบการณ์นั้นจะให้ความรู้ที่ชัดเจน ถ้าจิตใจมีความผ่องใสมากขึ้นเท่าใด (สมาธิที่แน่วแน่) ประสบการณ์นั้นจะให้ความรู้ที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ความรู้จากประสบการณ์มีระดับของความลึกซึ้งมากมาย และเป็นสิ่งที่มีคุณค่าความรู้ที่ได้จากได้ยินได้ฟังยังคงคลุมเครือ ความรู้ที่บรรลุด้วยเหตุผลก็ต้องตรวจสอบด้วยประสบการณ์เหมือนกัน เพราะความรู้จากเหตุผลสามารถนำไปสู่ความเข้าใจที่ผิดได้เหมือนกัน ¹⁶

¹⁶ ระวี ภาวิไล, "คุณธรรมสำหรับครู," บรรยายพิเศษ ณ วิทยาลัยครูเชียงใหม่ เนื่องในโอกาสวันครู มกราคม 2526 (เทปดัด).

หลักการของพุทธตรงกับหลักการของวิทยาศาสตร์คือ ความรู้ที่สำคัญที่สุดต้องเป็น ความรู้จากประสบการณ์โดยตรง ความรู้ที่สำคัญในพุทธปรัชญาเป็นความรู้เกี่ยวกับชีวิต เกี่ยวกับ ตัวเรา เกี่ยวกับโลก ความรู้ที่จะแก้ปัญหาได้ทั้งปวง ความรู้ (ญาณวิทยา) ในทัศนะของพุทธ ปรัชญาต่างจากวิทยาศาสตร์ตรงที่พุทธปรัชญาอาศัยอ้างอิงความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงรู้ อย่างที่เป็นจริง สิ่งที่เป็นความรู้ที่จะมาตรวจสอบชีวิตไม่ใช่ทฤษฎีแต่เป็นความจริง [เราสามารถ ตรวจสอบดูได้ว่าประสบการณ์ในชีวิตของเรานั้นตรงกับความรู้ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้หรือไม่]

การเรียนรู้ที่แท้จริงในทางพุทธคือการเรียนรู้ เพื่อให้เข้าถึงธรรมชาติอันแท้จริง ของมนุษย์

3. ในแง่คุณวิทยา จริยศาสตร์พยายามแสวงหาวิถีชีวิตที่ประเสริฐและถูกต้องให้แก่ มนุษย์ หลักจริยศาสตร์ทางพุทธปรัชญาส่วนใหญ่จึงเป็นหลักคำสอนในระดับสมมติสังขะ เป็นโลกีย ธรรม เพราะจริยศาสตร์เป็นเรื่องที่อยู่ในขั้นศีลธรรม¹⁷ เป็นกฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดเพื่อที่จะใช้ เป็นแนวทางตัดสินใจการกระทำ พุทธปรัชญาถือว่าดีหรือชั่วอยู่ที่กรรมหรือการกระทำ ดังมีพุทธพจน์ ยืนยันในเรื่องนี้ว่า "...สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีตได้ ..." ¹⁸

ปัญหาในเรื่องเกณฑ์การตัดสินใจการกระทำนั้น พุทธปรัชญาถือหลักเจตนาเป็นสำคัญ เพราะถือว่าเจตนาเป็นกรรม เพราะเจตนาเป็นมโนกรรมย่อมเกิดก่อนผล คือกายกรรม หรือ วาจกรรม ดังพุทธพจน์ที่กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า "... ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าว เจตนาว่าเป็น กรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำด้วยกาย วาจา ใจ ..." ¹⁹

¹⁷ สุพจน์ จิตสุทธิญาณ, "เกณฑ์ตัดสินความดีของพุทธศาสนา" (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 42.

¹⁸ พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับขยายความ, หน้า 202.

¹⁹ อง ฉก 22/334

เจตนา จึงหมายถึง สภาพนึกคิดหรือความจงใจ คือ ต้องคิดไว้ก่อนแล้วจึงกระทำ เจตนาจึงเป็นแก่นที่สำคัญที่สุดของการกระทำ การกระทำที่มีได้เกิดจากความจงใจไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นการกระทำ ฉะนั้นการตัดสินใจการกระทำจึงถือเจตนาเป็นหลัก กรรมดี (กุศลกรรม) ก็คือ การกระทำที่เกิดจากเจตนาดี กรรมชั่ว (อกุศลกรรม) คือการกระทำที่เกิดจากเจตนาชั่ว ปัญหาที่ว่าเจตนาอย่างไรจึงจะเป็นกุศล เจตนาอย่างไรจึงจะเป็นอกุศล พุทธปรัชญามีคำตอบในเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจนว่า เจตนาที่เกิดจากกุศลมูล (ต้นตอของความดี) อันได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ คือเจตนาดี เจตนาที่เกิดจากอกุศล (ต้นตอของความชั่ว) อันได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ คือเจตนาชั่ว²⁰ และในการกระทำที่เรียกว่าดีและควรทำนั้นยังมีข้อกำหนดตามที่พุทธศาสนารับรองอีกประการหนึ่ง ดังข้อความที่จะกล่าวไว้ในเทศมุตตสูตรว่า "... เมื่อใดท่านทั้งหลายพึงรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้สรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ใครสมათานาให้บริบูรณ์แล้ว เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข เมื่อนั้นท่านทั้งหลายควรเข้าถึงธรรมเหล่านั้นอยู่ ..."²¹

หมายความว่า การกระทำที่ไม่เป็นไปเพื่อการเบียดเบียน อันเป็นสิ่งดีเพราะไม่มีโทษ เป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแล้ว ยังต้องเป็นสิ่งที่บุคคลไม่ติเตียนด้วยจึงจะเรียกว่าดีพร้อม ซึ่งมูลเหตุแห่งการดีเตียนนั้น อาจเกิดจากการกระทำที่ขัดกับประเพณีนิยม และระเบียบกฎเกณฑ์ของคนในสังคม แสดงให้เห็นว่าจริยศาสตร์ทางพุทธปรัชญานั้น คำนึงถึงเกณฑ์ของสังคมด้วย แต่จะยึดเกณฑ์ของสังคมเป็นมาตรฐานวัดความดี ความชั่วไม่ได้ บุคคลยังหวังที่จะได้รับผลตอบแทนทางวัตถุ ดังนั้นถ้าถือเกณฑ์ที่สังคมกำหนดอาจผิดหวังได้ เมื่อทำดีแล้วไม่ได้ผลของความดีตอบแทนทางวัตถุ ในทางพุทธปรัชญาได้กำหนดเกณฑ์ตัดสินความดีโดยยึดจิตใจเป็นหลัก ทำดีต้องได้ดี ความดีในที่นี้เป็นนามธรรม เราเจตนาทำดีย่อมได้ดี เมื่อเจตนาช่วยย่อมได้รับผลของความดี เกณฑ์อันนี้ตัวเราเป็นผู้ตัดสินความดีความชั่วเอง เกณฑ์นี้จะทำให้เราไม่ผิดหวังเมื่อไม่ได้รับผลตามที่สังคมกำหนด

²⁰ อุง.ติก 20/551

²¹ อุง.ติก 20/506

ถ้าพิจารณาเกณฑ์จากจุดมุ่งหมายของพุทธศาสนาแล้ว นิพพาน ถือเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด เป็นความดีสูงสุด ดังนั้นการกระทำใดๆ ที่เป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายดังกล่าวน่าจะเรียกได้ว่าเป็นความดี ยิ่งเข้าใกล้นิพพานมากเท่าไรก็ยิ่งดีมากขึ้นเท่านั้น แต่ขอบเขตจริยศาสตร์นั้นไม่ถึงขั้นนิพพาน เพราะคุณลักษณะของผู้ที่จะเป็นพระอรหันต์นั้น ต้องเป็นผู้ที่ทำความดีจนถึงขั้นสูงสุดของพุทธศาสนาแล้ว และโดยหลักการแล้วย่อมถือได้ว่าการกระทำของพระอรหันต์นั้น เป็นการกระทำที่ดีโดยตลอด ²²

สำหรับแนวคิดในเรื่องความสุข พุทธปรัชญาแบ่งความสุขอย่างกว้างๆ ออกเป็น 2 ระดับ คือโลกียสุขและโลกุตระสุข ²³ โลกียสุข หมายถึง ความสุขที่อิงอาศัยโลกหรือเกี่ยวเนื่องในโลก เป็นความสุขที่มีทุกข์ปนอยู่มิใช่ความสุขที่แท้จริง ส่วนโลกุตระสุข เป็นความสุขที่สูงกว่าโลกียสุข เป็นสภาพที่ดับกิเลสของทุกข์ทั้งหมด ไม่ต้องอาศัยปัจจัยปรุงแต่ง ภาวะเช่นนี้เรียกว่าอุปธิวิเวก อันหมายถึงนิพพาน ²⁴ พุทธศาสนาถือว่าความสงบเป็นความสุขแท้จริง ดังพุทธพจน์ที่กล่าวว่า "สุขอื่นจากความสงบไม่มี" ²⁵ ความสงบดังกล่าวนี้เกิดจากสภาวะที่จิตไม่ยึดติดในอารมณ์ใดๆ ความสงบจึงเกิดขึ้น

ส่วนในด้านของสุนทรียศาสตร์ ความงามในทัศนะของพุทธปรัชญา เน้นไปที่ความรู้สึกประทับใจที่เกิดขึ้นจากการแสดงถึงคุณธรรม ความดีงามที่สะท้อนออกมาจากนามธรรมปรากฏที่รูปธรรม ความงามจึงมีทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและส่วนที่เป็นนามธรรม ²⁶

²² ดู ส.ข 26/251

²³ อัง.จตุก 21/2

²⁴ พระราชวรมณี พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยายความ (กรุงเทพ : คณะธรรมจริยธรรม, 2525), หน้า 73.

²⁵ บ.ธ 25/25

²⁶ พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตญาโณ), เอกสารประกอบคำสอนวิชาพุทธปรัชญาการศึกษา (ภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 22.

พระราชวรมุนีได้อธิบายถึงความงามในทัศนะทางพุทธศาสนาได้ว่า

สำหรับความงาม (สุนทรียภาพ) ในทางพุทธศาสนา ธรรมะในที่นี้หมายถึงความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย ที่ดำเนินไปด้วยดี ถูกต้องตามหลักและกฎเกณฑ์ของมัน ประสานกลมเกลียวกันตามความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย ความงามในแง่นี้ต้องเป็นความงามที่เป็นผลดีแก่ชีวิตตนเองและผู้อื่น ไม่เป็นความงามที่ทำให้เกิดความยึดติดผูกพัน ความหวงแหน และนำไปสู่ความขัดแย้ง เป็นทุกข์ เตือดร้อน ความงามนี้ช่วยพัฒนาจิตใจของตนให้สามารถเห็นความงามของสิ่งทั้งหลาย จนกระทั่งเห็นความงามในธรรมชาติสามัญของสภาววิสัย ซึ่งเป็นความงามแท้จริงบริสุทธิ์ ผู้ที่มีจิตที่ฝึกดีแล้ว สามารถมองทุกอย่างให้งามหรือไม่งามได้ตามใจปรารถนา เรียกว่าเป็นผู้มีอินทรียภาวนา ²⁷

ความงามดังกล่าวนี้ จะไม่นำไปสู่ทุกข์ เพราะเป็นการมองอย่างเข้าใจธรรมชาติอันแท้จริงของสิ่งทั้งหลาย เป็นความงามที่สัมพันธ์กับจริยธรรม มองเห็นคุณค่าของความงามอย่างสัมพันธ์กับศีลธรรม เข้าใจสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริงจนทำให้เกิดความซาบซึ้งในความงามที่มีอยู่ตามธรรมดาได้ การมองความงามเช่นนี้ทำให้เกิดความสุข ทำให้ประพฤติดีประพฤติชอบ ส่งเสริมการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่าง เป็นสุข

พระราชวรมุนีได้กล่าวสรุปว่า ในทางพุทธศาสนานั้นความจริงแล้ว สุนทรียภาพ (ความงาม) ศีลธรรม (ความจริง) และจริยธรรม (ความดี) เป็นสภาวะที่เนื่องกันอยู่ จริยธรรมต้องอาศัยศีลธรรม เป็นพื้นฐาน และในตัวศีลธรรมนั้นก็ เป็นความงามอยู่ในตัวคือ งามตามสภาววิสัย และความงามนั้นก็ส่งเสริมให้เกิดความดี ²⁸

²⁷ พระราชวรมุนี, "ความงามในทัศนะทางพุทธศาสนา" ใน ปาจารย์สาร 41, 1 (ม.ค. - ก.พ. 30), หน้า 90

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92

ความเข้าใจในสารัตถแห่งพุทธปรัชญา

ในการวิจัยครั้งนี้แม้ว่าผู้วิจัยจะได้กำหนดขอบเขตไว้ว่า จะเน้นการวิเคราะห์หลักธรรมในระดับโลกียธรรม ซึ่งเป็นหลักจริยศาสตร์ของพุทธปรัชญาเป็นสำคัญ แต่หลักธรรมหรือความรู้ในระดับโลกียธรรมและโลกุตระธรรมย่อมมีความสัมพันธ์กัน บุคคลจะต้องรู้และเข้าใจในเรื่องหลักความจริงของพุทธปรัชญา ซึ่งชี้ให้เห็นความจริงเกี่ยวกับชีวิตและปรากฏการณ์ทั้งปวง เพื่อให้เกิดความรู้ความคิดที่ถูกต้อง เพราะความคิดย่อมกำหนดการกระทำและการดำเนินชีวิต ความคิดที่ผิดย่อมนำไปสู่การกระทำที่ผิด จริยศาสตร์ อภิปรัชญา และญาณวิทยาจึงมีความเกี่ยวพันซึ่งกันและกัน ถ้าคนเราเข้าใจชีวิต รู้จักตนเองตามสภาพความเป็นจริง และรู้เท่าทันปรากฏการณ์ของสรรพสิ่งทั้งหลาย ย่อมมองเห็นช่องทางในการพัฒนาและแก้ปัญหาทั้งในส่วนบุคคลและสังคมได้อย่างทะลุปรุโปร่ง

พุทธปรัชญามีคำอธิบายที่เป็นหลักสำคัญอันเกี่ยวกับธรรมชาติ และความเป็นไปของชีวิตมากมาย คำอธิบายที่ถือว่าเป็นหัวใจหรือเป็นสารัตถแห่งพุทธปรัชญา เป็นหลักสำคัญที่เชื่อมโยงกับหลักอื่นได้ทั้งหมด และทำให้เราเข้าใจธรรมชาติความเป็นไปของมนุษย์ได้ชัดเจน กล่าวโดยทั่วไปมีอยู่ 5 หลัก ซึ่งจะอธิบายพอสังเขปได้ดังต่อไปนี้ คือ

1. ขั้นที่ 5 (เบญจขั้น) เป็นหลักการวิเคราะห์ตัวตนมนุษย์ว่า มีส่วนประกอบอย่างไร เมื่อสังเคราะห์กันเข้าแล้วจะมีลักษณะอย่างไร มีธรรมชาติความเป็นไปอย่างไร ขั้นนี้ แปลว่า กอง ขั้นที่ 5 จึงหมายถึง องค์ประกอบของชีวิต 5 กอง ²⁹ คือ

1.1 รูป (กาย) ในพระสูตรตันตปิฎก ได้อธิบายรูปในหลักเบญจขั้นว่าประกอบด้วยกลุ่มของรูป 2 คือ มหาภูตรูป และอุปาหารรูป และในอภิธรรมปิฎก * ได้อธิบายขยายความต่อไว้อย่างละเอียดพิศดาร มหาภูตรูป หมายถึง รูปหยายเป็นธาตุพื้นฐาน ได้แก่ ธาตุ 4 คือ

²⁹ ส.บ. 17/95-96.

* ดู อภ.วิ 35/3-4, อภ.ก 37/1568-1569.

ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) ได้แก่ รูปธรรมที่มีลักษณะแข็งหรืออ่อน อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) ได้แก่ รูปธรรมที่มีลักษณะเกาะกุมหรือไหล เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) หมายถึง รูปธรรมที่มีลักษณะร้อนหรือเย็น ทโยธาตุ (ธาตุลม) ได้แก่ รูปธรรมที่มีลักษณะหยาบหรือตึง พุทธศาสนาดำหนดธาตุทั้ง 4 นี้เป็นหน่วยที่เล็กที่สุดเรียกว่า อะตอม เมื่ออะตอมของธาตุทั้ง 4 เกาะกุมกันทำให้เกิดคุณสมบัติต่างๆ ขึ้นเรียกว่า อุปาทายรูป หมายถึง ธาตุอาศัย เป็นธาตุรองมี 24 รูป นอกจากนี้ในอภิธรรมยังได้อธิบายธาตุ 4 ที่ประกอบขึ้นเป็นกายรวมทั้งธาตุรองมี 24 รูป (อุปาทายรูป) ว่ามีสมุฏฐานอื่นๆ ที่ทำให้เกิดธาตุต่างๆ นี้เกิดอีกคือ อดีตกรรม (past action) จิต (present thoughts) อุต (energy) และอาหาระ (nutriment) ธาตุบางอย่างเกิดจากสมุฏฐานเดียว บางอย่างเกิดจากสมุฏฐานหลายอย่างรวมกัน

1.2 เวทนา คือ ความรู้สึกทางอารมณ์ มีอยู่ 3 อย่างคือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา

1.3 สัญญา คือการหมายรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งแยกแยะได้ว่าอะไรเป็นอะไร หรือจำได้ถึงสิ่งต่างๆ ที่เคยรับรู้เป็นประสบการณ์เก่า

1.4 สังขาร เป็นส่วนที่เป็นความปรุงแต่ง สภาพที่ปรุงแต่งจิตใจให้ดิ้นรนหรือเป็นกลางๆ เป็นแรงจูงใจหรือสิ่งกระตุ้นผลักดันให้มนุษย์กระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นผลรวมของการรับรู้ (วิญญาณ) ความรู้สึก (เวทนา) และการหมายรู้ (สัญญา)

1.5 วิญญาณ เป็นส่วนที่เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ หรือ การรับรู้ที่เกิดขึ้นเมื่ออายตนะภายนอก (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) กระทบอายตนะภายใน (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์) ถ้าจัดเข้าไปในปรมัตถธรรม 4 วิญญาณชั้นนี้เป็นจิต เวทยาชั้นนี้ สัญญาชั้นนี้ และสังขารชั้นนี้เป็นเจตสิก รูปชั้นนี้เป็นรูป ส่วนนิพพานเป็นชั้นวินิมุต คือ พ้นจากชั้น 5 ³⁰

³⁰ พระราชวรมณี พจนานุกรม พุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2529), หน้า 190.

ขั้นทั้ง 5 จะต้องอาศัยสัมพันธ์กัน กิจกรรมของจิตจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยกายเป็นสื่อ พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักเบญจขันธ์ไว้เพื่อให้เห็นความเป็นจริงของชีวิตตามความเป็นจริง เพื่อกำจัดอุปาทาน (ความยึดมั่น) ความทุกข์ของคนส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพราะอุปาทานขั้น 5 เพราะไปยึดในสิ่งที่ว่างจากตัวตนที่ยืนจริง ในมิลินทปัญหา ได้เปรียบเทียบการวิเคราะห์เบญจขันธ์กับรถที่ชื่อเรียกกันว่ารถนั้น เป็นชื่อตั้งกัน ส่วนต่างๆ ของรถนั้น ถ้าให้แต่ละส่วนแยกกันเราไม่เรียกว่ารถ ไม่มีตัวตอนที่ค้นหาชื่อได้ ³¹ เช่นเดียวกับคนก็ เป็นเพียงแต่สิ่งที่มาประชุมหรือคุ่มกันอยู่เพียงชั่วคราว และทำกิจกรรมรวมกันตามหน้าที่ด้วยดุลยแห่งธรรมชาติ ถ้าเราเข้าใจชีวิตได้ถูกต้อง อุปาทานก็ลดน้อยลงความทุกข์ก็ลดลงตาม และถ้ากำจัดอุปาทานให้หมดได้ ความทุกข์ก็หมดไปนที่สุด

2. อริยสัจ 4

อริยสัจ คือ ความจริงอันประเสริฐ อันเป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและได้แสดงในธรรมจักกัปปวัตตนสูตร โปรดปัญจวัคคีย์คราวปฐมเทศนา องค์ประกอบของอริยสัจ 4 ³² ได้แก่

2.1 ทุกขอริยสัจ คือความจริงว่าด้วยทุกข์ พระพุทธพจน์ได้อธิบายไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย นี่คือทุกข์อริยสัจ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความประสพกับสิ่งที่ไม่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ บรรดาสิ่งใดไม่ได้สิ่งนั้นเป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานขั้น 5 เป็นทุกข์" ³³

³¹ เสรี พงศ์พิศ และคณะ, คนในทัศนะของพุทธอิสลามและคริสต์ศาสนา (กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2524), หน้า 27.

³² ดู วินย. 14/14, ส.ม 19/1665, อภ.วิ 35/145.

³³ วินย. 4/14

ในวิสุทธิมรรค ได้อธิบายความหมายของคำว่าทุกข์มี 4 ประการคือ
 1) ความบีบคั้น (ปีตินัดโถ) 2) ความเป็นสังขตะ คือ เป็นสิ่งปรุงแต่ง (สังขัตตโถ) 3) ความ
 เร่าร้อน (สันตาดัตโถ) 4) ความแปรปรวน (วิปริณามัตโถ) ³⁴

ตามแนวคิดของพุทธศาสนา ชีวิตคนมีทุกข์ เป็นธรรมชาติ เป็นความจริงที่ต้อง
 ยอมรับ การเข้าใจความจริงเช่นนี้ทำให้เข้าใจความจริงของชีวิต หมดยุทาหรณ์ซึ่งเป็นเหตุเพิ่ม
 ทุกข์ให้แก่ชีวิตซึ่งก็เป็นทุกข์อยู่แล้ว

2.2 ทุกขสมุทัยอริยสัจ ความจริงว่าด้วยเหตุแห่งความทุกข์ พระพุทธองค์ทรง
 ชี้แจงว่า เหตุเกิดของความทุกข์ได้แก่ ตัณหา ดังปรากฏในอมมุลสูตร "ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้แล เป็น
 ทุกขสมุทัยอริยสัจคือ ตัณหาที่ทำให้มีภพใหม่ประกอบด้วยความเพลนและความติดใจ คอยเพลน
 เพลนในอารมณ์นั้นๆ ได้แก่ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา" ³⁵ ตัณหาเป็นกิเลสที่พระพุทธองค์
 ทรงเน้นมาก เพราะสาเหตุหรือตัวการที่ก่อให้เกิดทุกข์นานาชนิด รวมทั้งปัญหาต่างๆ ของสังคม
 ความเดือดร้อน ความไม่สงบของสัตว์โลก ถ้าพิจารณากันให้ลึกซึ้งแล้ว จะเห็นได้ว่าสาเหตุมาจาก
 ตัณหาหรือความอยากนั่นเอง

พุทธศาสนาสอนให้มองเห็นว่า เหตุหรือเงื่อนไขที่ผลักดันให้ความทุกข์เกิด
 ขึ้นคือ ตัณหา (ความทะยานอยาก) 3 อย่างดังกล่าวข้างต้น ส่วนจะเกิดทุกข์มากทุกข์น้อยก็ขึ้นอยู่กับ
 กิเลส ตัณหาได้ถูกควบคุมโดยศีลธรรมหรือไม่ ตัณหาที่ถูกควบคุมโดยศีลธรรมย่อมรู้จักระงับ ยับยั้ง
 ออกสิ้น การรู้จักควบคุมตัณหาจึงนับว่ามีความสำคัญมาก เพราะตัณหาทั้ง 3 ประเภทนี้มักจะเกิดขึ้น
 ในชีวิตประจำวันของเราทุกขณะ

³⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิมรรคแปลภาค 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มกุฏราช
 วิทยาลัย, 2514), หน้า 58.

³⁵ พระราชวรมณี, พุทธธรรมฉบับปรับปรุง, หน้า 896.

2.3 ทุกขนิโรธอริยสัง คือ ความจริงว่าด้วยความดับทุกข์ คำสอนเรื่องนี้เป็นการแสดงจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา ความดับทุกข์ในที่นี้จึงหมายถึง นิพพาน คือความดับ ความสูญสิ้นจากกิเลสตัณหา ดังพุทธพจน์ที่ทรงแสดงไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย อริยสังคือทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) เป็นดังนี้คือ การสํารอกตัณหา การสละตัณหา การบอกคืนตัณหา ความหลุดพ้นจากตัณหา ความไม่มีอาลัยในตัณหาทั้งปวง" ³⁶

การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงนิโรธหรือนิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงสุดของความดับทุกข์ มิได้หมายความว่าพุทธศาสนาต้องการจะให้ทุกคนมีนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุด ทั้งนี้เพราะนิพพาน เป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ยาก ผู้ที่ยังติดข้องอยู่ในความสุขทางโลก พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงความสุขที่แสวงหาได้ในระดับที่เป็นโลกียสุข

2.4 มรรคอริยสัง คำสอนเรื่องมรรคหรือวิธีดับทุกข์นี้ในธรรมจักษกับปวัตตสูตร เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นคำสอนภาคปฏิบัติที่มีขอบเขตกว้างขวางรวมระบบจริยธรรมทั้งหมดของพุทธศาสนา ³⁷ หนทางหรือวิธีที่ทำให้ทุกข์ดับไป พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ 8 ประการ คือ

- 1) สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ
- 2) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
- 3) สัมมาวาจา วาจาชอบ
- 4) สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ
- 5) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ
- 6) สัมมาพยายามะ พยายามชอบ

³⁶ วินย. 4/14.

³⁷ เสรี พงศ์พิศ และคณะ, คณานัทศนะพทธศาสนา, หน้า 48.

- 7) สัมมาสติ ระลึกชอบ
- 8) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตชอบ ๓๘

มรรคทั้ง 8 นี้ กล่าวโดยย่อได้ 3 ระดับคือ ศิล สมาธิ ปัญญา ข้อปฏิบัติทั้ง 8 ประการนี้เป็นทางสายกลางไม่ตั้งไม่หย่อนเกินไป เป็นหลักในการดำเนินชีวิตตั้งแต่ขั้นต่ำถึงขั้นสูง ละเว้นการเน้นหนักในความสุขทางประสาทสัมผัสทั้ง 5 (กามสุขัลลิกานุโยค) และการเน้นหนักในทางทรามานตน (อิตถกิลมदानุโยค) การเดินทางสายกลางนี้สามารถนำไปสู่จุดหมายปลายทาง คือ นิพพานได้ ๓๙ ส่วนปุถุชนที่ยังไม่สามารถปฏิบัติธรรมถึงขั้นสูงสุดได้ ก็สามารถใช้อริยมรรคมีองค์ 8 นี้เป็น เครื่องมือปราบปรามหรือทำลายกิเลสให้ลดน้อยลง เป็นการผ่อนคลายทุกข์ให้เบาบางลงได้

3. ไตรลักษณ์

ไตรลักษณ์ แปลว่า ลักษณะที่เป็นสามัญ 3 อย่าง คือสิ่งที่ เป็นของสามัญมีอยู่ประจำโลก 3 อย่าง ได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกไม่ว่าจะมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต สิ่ง ที่สัมผัสได้หรือสัมผัสไม่ได้ล้วนตกอยู่ใต้กฎนี้ทั้งสิ้น กฎไตรลักษณ์จึงเป็นกฎธรรมชาติ เป็นหลักความจริงที่มีอยู่ประจำโลก ดังพุทธพจน์ที่ทรงแสดงไว้ว่า "ตถาคตทั้งหลาย จะอนมัตติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ นั้นคงยังมีอยู่เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยามว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ... สังขารทั้งปวงเป็น ทุกขี ... ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ..." ๔๐

อนิจจังหรืออนิจจตา คือ ความไม่เที่ยง ไม่คงที่ แปรเปลี่ยนไปตามกาล เป็นภาวะ ที่เกิดขึ้นและเสื่อมสลายไป หรือเกิดขึ้นแล้วดับไป ซึ่งเราสามารถเห็นการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้อยู่

๓๘ พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, หน้า 251.

๓๙ เล่มเดียวกัน, หน้า 73 และ 251-252.

๔๐ พระราชวรมณี, พุทธธรรมฉบับขยายความ, หน้า 68.

รอบตัวเรา การเปลี่ยนแปลงนี้แท้จริงดำเนินอยู่ทุกขณะจิต แต่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ด้วยตาเปล่า เช่น ผม หรือเล็บของเรา เรามองไม่เห็นว่ามันกำลังยาวจะรู้ก็ต่อเมื่อมันยาวแล้ว ⁴¹

ทุกขังหรือทุกข์ตา หรือความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นแล้วสลายตัว ภาวะที่ขัดแย้งอยู่ในตัว เป็นภาวะที่อยู่บนสภาพเดิมไม่ได้ จะต้องเปลี่ยนเมื่อถึงจุดที่จะต้องเปลี่ยน อนิจจัง เป็นปรากฏการณ์ที่ประจักษ์ภายนอก เช่น ผมหงอก ผิวหนังเหี่ยวยุบ ทุกขังเป็นเนื้อหาของ สิ่งนั้นหรือเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ⁴²

อนัตตาหรืออนัตตาคือ ความว่างจากตัวตนที่แท้จริง ในอนัตตลักษณะสูตร กล่าวว่า "สิ่งใดเป็นอนิจจัง สิ่งนั้นเป็นทุกขัง สิ่งใดเป็นอนิจจัง ทุกขัง สิ่งนั้นเป็นอนัตตา" ⁴³ หมายความว่าอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นสิ่งเดียวกันเพราะสิ่งทั้งหลายมีการเกิดการเสื่อมเป็นธรรมดา เป็นลักษณะสืบสายต่อเนื่องกันเป็นกระแส ถ้าายโอบคักยภาพสืบต่อกันมา จึงไม่มีขณะเดียวที่คงที่ ต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามกฎอนิจจัง ทุกขัง เมื่อเป็นอย่างนี้ มันจึงเป็นอนัตตา คือปราศจากตัวตนที่เป็นศูนย์กลางของการแปรสภาพ

4. ปฏิจจะสมุปบาท

โดยรูปศัพท์ ปฏิจจะสมุปบาท แปลว่า ภาวะที่อาศัยกันเกิดขึ้นสภาพที่อาศัยปัจจัย เกิดขึ้น สภาพะที่กองทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยต่อเนื่องกันมา ซึ่งเป็นระบบการกำเนิดแห่งชีวิต หรือกฎเกณฑ์แห่งชีวิต ⁴⁴

⁴¹ ดู ที.ปา 11/27.

⁴² ดู ที.ปา 11/28, ส.สพ. 15/510.

⁴³ ขุ.ธ 25/30, ส.สพ. 18/1.

⁴⁴ พิศุร มลิวัดย์, สภาวะธรรมพื้นฐานตอน 7 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมศาสนา, 2527), หน้า 6.

องค์แห่งปัจจุสมุปบาท แบ่งเป็น 12 องค์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่าองค์ประกอบทั้ง 12 องค์ อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นเป็นปรากฏการณ์ที่เรียกว่า ชีวิตได้อย่างไร จะขอยกลำดับแห่งปัจจุสมุปบาท ซึ่งแสดงลำดับจากต้นมาหาปลาย มาแสดงโดยย่อ ดังนี้

อวิชชา	เป็นเหตุให้เกิดสังขาร	(การปรุงแต่ง)
สังขาร	เป็นเหตุให้เกิดวิญญาณ	(การรับรู้)
วิญญาณ	เป็นเหตุให้เกิดนามรูป	(ร่างกายจิตใจ)
นามรูป	เป็นเหตุให้เกิดอายตนะ	(เครื่องทำให้เกิดผัสสะ)
อายตนะ	เป็นเหตุให้เกิดผัสสะ	(การกระทบ)
ผัสสะ	เป็นเหตุให้เกิดเวทนา	(ความรู้สึก)
เวทนา	เป็นเหตุให้เกิดตัณหา	(ความอยาก)
ตัณหา	เป็นเหตุให้เกิดอุปาทาน	(ความยึด)
อุปาทาน	เป็นเหตุให้เกิดภพ	(ภาวะทางจิต)
ภพ	เป็นเหตุให้เกิดชาติ	(การเกิด "ตัวตน")
ชาติ	เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ต่างๆ	(ชรามรณะ) ⁴⁵

การแสดงวงล้อปัจจุสมุปบาท ลักษณะนี้เป็นการแสดงสายเกิด (สมุทยวาร) คือ ฝ่ายสมุทัยแสดงให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ส่วนสายดับ (นิโรธวาร) นั้นทรงแสดงในทางตรงข้าม แสดงให้เห็นความดับไปแห่งปัจจัยทั้งหลายสืบทอดไป เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ ฯลฯ พุทธศาสนาไม่มีการกล่าวถึงปฐมเหตุของชีวิต การเริ่มต้นด้วยอวิชชา(ความไม่รู้) เป็นเพียงจุดที่หยิบยกขึ้นมากล่าวเป็นการเริ่มต้นสำหรับการอธิบายเท่านั้น

⁴⁵ พุทธศาสนิกข, วิธีปฏิบัติธรรมทางลัด (ย่อจากหนังสือ "ตัวกู-ของกู") (กรุงเทพฯ: กลุ่มศึกษาและปฏิบัติธรรม, 2520), หน้า 119-120.

ปัจจุสมุปบาทกล่าวโดยย่อ สามารถประมวลเข้าเป็น 3 ส่วน คือ ⁴⁶

กลุ่มกิเลส ได้แก่ อวิชชา ตัณหา และอุปาทาน

กลุ่มกรรม ได้แก่ สังขาร และภพ

กลุ่มวิบาก ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนาชาติ ชรา
และมรณะ

กิเลสเป็นเหตุให้เกิดกรรม กรรมเป็นเหตุให้เกิดวิบาก (ผลของกรรม) วิบาก
ทำให้เกิดการสะสมและสร้างกรรมต่อไป

ปัจจุสมุปบาทอธิบายได้เป็น 2 นัย นัยแรกมีการอธิบายข้ามภพข้ามชาติ เพราะ
พุทธปรัชญารับรองการเวียนว่ายตายเกิดของมนุษย์ในสังสารวัฏ ซึ่งมีหลักฐานยืนยันในพระไตรปิฎก ⁴⁷
อีกนัยหนึ่งหมายถึง ปราภฏการณ์แห่งชีวิตปัจจุบัน ซึ่งมีเหตุอาศัยซึ่งกันและกัน เป็นกระแสชีวิตที่สืบ
เนื่องวนเวียนกันไป ในชั่วขณะหนึ่งนำไปสู่การเกิดอุปาทานยึดมั่นในตัวตน

5. หลักกรรม

กรรมเป็นหลักธรรมสำคัญ และเป็นเรื่องที่พุทธศาสนิกชนสนใจมาก แต่ก็เป็นเรื่อง
ที่พุทธศาสนิกชนยังมีความไม่เข้าใจ มีความคลางแคลงสงสัยอยู่มาก การทำความเข้าใจในเรื่อง
หลักกรรมจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

⁴⁶ พระเทพเวที (ประยูร ธมฺมปุตฺต) , หลักกรรมสำหรับคนสมัยใหม่ (กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์สติ, 2531), หน้า 9.

⁴⁷ ม.อ. 14/612.

คำว่า "กรรม" แปลตามศัพท์ว่า การงานหรือการกระทำ ในทางธรรมจำกัดความจำเพาะลงไปว่า หมายถึง การกระทำที่ประกอบไปด้วยเจตนา ตามทัศนะของพุทธปรัชญา กฎแห่งกรรม เป็นกฎธรรมชาติที่คอยควบคุมให้การกระทำที่เป็นเหตุให้เกิดผลที่สอดคล้องเหมาะสมแก่กัน คือ เหตุดีก่อให้เกิดผลดี เหตุชั่วก่อให้เกิดผลชั่ว หรือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ⁴⁸

พระเทพเวที (ประยุทธ ปยุตโต) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับความหมายของกรรมไว้ตอนหนึ่งว่า

... กรรมนั้นแปลว่า การกระทำเป็นกลางๆ จะดีก็ได้จะชั่วก็ได้ บุญก็เป็นกรรม บาปก็เป็นกรรม หมายความว่า บุญคู่กับบาป แต่คนไทยมีบ่อยๆ ที่เอาบุญมาคู่กับกรรม เอากรรมเป็นข้างร้าย อย่างที่ว่า กัมหนำรับกรรมไป ก็เป็นเรื่องที่มองที่ผล ซึ่งที่แท้จริงกรรมนั้นเป็นตัวกระทำ ซึ่งจะเป็นเหตุต่อไป ผลของการกระทำท่านเรียกว่า วิชาภ หรือจะเรียกว่าผลเฉยๆ ก็ได้ แต่ตัวกรรมแท้ๆ นั้นไม่ใช่ผล... เราก็ต้องแก้ไขความเข้าใจให้เห็นว่า กรรมนี้เป็นคางกลางๆ จะดีก็ได้ ชั่วก็ได้ ถ้าเป็นฝ่ายดีเราเรียกว่าบุญหรือบุญกรรม ถ้าเป็นฝ่ายชั่วก็เรียกว่าบาป หรือบาปกรรม หรือมีจะนั้นก็เรียกว่า กุศลกรรมและอกุศลกรรม ...⁴⁹

คนไทยโดยทั่วไปมักจะมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนในเรื่องกรรม เพราะมองไปที่ผลของการกระทำหรือมองความหมายของคำว่ากรรม ในแง่ของผลร้ายของการกระทำชั่วในอดีต จึงมักมีคำพูดว่ากัมหนำรับกรรมไปเกิด ชาตินี้มีกรรม สู้แต่บุญแต่กรรมที่ทำมา ฯลฯ การมองหลักกรรมในลักษณะนี้จึง เป็นการมองเพียงแง่เดียว เป็นเพียงส่วนหนึ่งของความหมายที่แท้จริงเท่านั้น

⁴⁸ พระเทพเวที, กรรมตามนัยแห่งพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรัฟ, 2531), หน้า 15.

⁴⁹ พระเทพเวที, หลักกรรมสำหรับคนสมัยใหม่ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สติ, 2531), หน้า 4-5.

กรรมตามหลักกรรมแท้จริงหมายถึง งามแห่งเหตุมากกว่าเป็นผล จะมุ่งถึงกาลเป็นอดีตก็ได้ ปัจจุบันก็ได้ อนาคตก็ได้ ดังที่พระเทพเวที (ประยุทธ ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ว่า "ในความหมายที่ถูกต้องแล้ว กรรมก็หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา จะแสดงออกทางกายก็ตาม วาจาก็ตาม หรืออยู่ในใจก็ตาม เป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต ดีหรือชั่วก็ตามเป็นกรรมทั้งนั้น" ⁵⁰ กรรมในทัศนพุทธปรัชญา จึงเป็นสาเหตุหนึ่งแห่งการสร้างภพชาติ การเกิดใหม่ หรือการเวียนว่ายตายเกิด

ดังนั้นความเป็นไปทุกประการในชีวิต มนุษย์จึงเป็นผู้เลือกตัดสินใจและบันดาลโดย การกระทำของตัวเองทั้งสิ้น มนุษย์จึงต้องมีความรับผิดชอบในความดี ความชั่วของตัวเอง ความทุกข์หรือความสุขที่ได้รับเป็นวิบาก (ผล) ของกรรมที่มนุษย์เป็นผู้กระทำเองทั้งในอดีตและปัจจุบัน ถ้าเรามองผิวเผินจะดูเหมือนว่ามนุษย์ไม่มีเสรีภาพในการเลือกเกิด เพราะตามกฎแห่งกรรม กำเนิดของมนุษย์ในชาตินี้เป็นไปตามกรรมที่ทำไว้ในอดีตชาติ แต่โดยแท้จริงแล้วกรรมที่จัดสรร กำเนิดมาให้ก็เป็นกรรมที่มนุษย์เลือกกระทำเองมาก่อน ดังพุทธพจน์ที่ยืนยันอยู่หลายแห่งในพระไตรปิฎก เช่น

... ก็บาปกรรมนี้นั้นแล ไม่ใช่มารดาทำให้ท่าน ไม่ใช่บิดาทำให้ท่าน ไม่ใช่พี่น้องชายทำให้ท่าน ไม่ใช่พี่น้องหญิงทำให้ท่าน ไม่ใช่ญาติสายโลหิตทำให้ท่าน ไม่ใช่สมณะและพราหมณ์ทำให้ท่าน ไม่ใช่เทวดาทำให้ท่าน ตัวท่านเองทำเข้าไว้ ท่านเท่านั้นจักเสวยวิบากของบาปกรรมนี้ ... ⁵¹

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵⁰ พระเทพเวที (ประยุทธ ปยุตโต), ทำอย่างไรจะให้เชื่อเรื่องกรรม (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สติ, 2531), หน้า 4-5.

⁵¹ ม.อ. 14/509.

... ทำชั่วด้วยตนเอง ย่อมเศร้าหมองด้วยตนเอง ไม่ทำชั่วด้วยตนเอง ย่อมหมดจดด้วยตนเอง ความบริสุทธิ์ ความไม่บริสุทธิ์ เป็นของเฉพาะตัว คนอื่นฟังซำระ คนอื่นให้หมดจดหาได้ไม่ ...^{๕๒}

ถึงแม้ว่ามนุษย์จะถือกำเนิดตามกรรมที่ทำไว้ แต่มนุษย์ก็มีเสรีภาพที่จะกำหนดชีวิตใหม่ทั้งในปัจจุบันและอนาคตได้ ด้วยการเลือกทำกรรมใหม่ในสิ่งที่ เป็นกุศลกรรม หลีกเสี่ยงอกุศลกรรม รู้จักใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้เท่าทันความเป็นไปของธรรมชาติ ตามกฎแห่งกรรม ทุกคนล้วนอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม เสมอภาคกัน ชาติกำเนิด ยศฐานบรรดาศักดิ์ ผิพรรณหรือสิ่งอื่นใด ไม่เป็นอุปสรรคต่อบุคคลในการที่จะประกอบคุณงามความดี ผู้ใดทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว ไม่มีข้อยกเว้น

หลักกรรมมีความสำคัญในทางจริยธรรมเป็นอย่างยิ่ง เพราะหลักกรรมสอนให้คนฟังตนเอง สอนให้ยึดหลัก เหตุผล เป็นสำคัญ ไม่มั่งงายให้รู้จักรับผิดชอบชีวิตของตนด้วยตนเอง ใช้คุณธรรมความดี เป็นเครื่องวัดความสามารถของคน เพราะทุกคนมีสิทธิ์เท่าเทียมกันในการทำ ความดี หลักกรรมในพุทธศาสนาจึงถือได้ว่า เป็นหลักแห่งการพัฒนาตนเองอย่างแท้จริง

สรุปวิเคราะห์

แนวคิดทางศาสนา หรือพุทธปรัชญาและการศึกษานั้น มีอิทธิพลต่อกันอยู่มาก วิธีชีวิตของคนไทยได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนามาช้านาน ในด้านการศึกษา ก็เช่นกัน พุทธศาสนาย่อมมีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาของคนไทย ศาสนาดำรงอยู่ได้ก็โดยอาศัยการศึกษา การศึกษาจะประสบความสำเร็จก็ต้องอาศัยแนวคิดทางศาสนา เพราะทั้งศาสนาและการศึกษาต่างก็เป็นสถาบันที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันเป็นสิ่งคัมภีร์

การศึกษาของไทยแต่โบราณมามีความสัมพันธ์กับศาสนจักรอย่างใกล้ชิด เมื่อรัฐแยกการศึกษาออกจากศาสนจักร ปรัชญาการศึกษา ก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป การจัดการศึกษาได้รับแนวคิดและแบบอย่างจากตะวันตก แต่การรับแนวคิดของเขามา เรายังไม่รู้จักเลือก ไม่ได้พิจารณาที่จะรับมาอย่างประสานประโยชน์ดังที่พระราชวรมุนีได้กล่าวไว้ว่า "การที่เรารับของเขามา เรามักจะไม่ได้รับโดยครบถ้วนสมบูรณ์ ไม่ได้รับภูมิธรรมพื้นฐานที่รองรับทางปัญญา (ทางจิตใจ) ของเขา" ๕๓

ถึงแม้จะมีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ก็เชื่อว่าคนไทยจะมีความเข้าใจในพุทธศาสนาอย่างแท้จริงไม่ ปรัชญาการศึกษาแบบพุทธจึงไม่ได้รับการพิจารณาเท่าที่ควร พุทธปรัชญามีหลักการและกระบวนการที่มีคุณค่าต่อการจัดการศึกษาในสังคมไทย วิถีชีวิตในพุทธศาสนาก็คือวิถีชีวิตแห่งการศึกษา พุทธศาสนาถือมาแต่ไหนแต่ไรแล้วว่า การศึกษาคือชีวิต ชีวิตคือการศึกษา (แต่ต้อง เป็นชีวิตที่ถูกต้อง)

การจัดการศึกษาของไทยควรมีวิธีการที่จะนำไปสู่การรู้เท่าทันสภาวะต่างๆ ตามสภาพที่เป็นจริงด้วยการมองเห็นความเป็นจริงที่เป็นเหตุ เป็นผลตามแนวพุทธปรัชญา โดยอาศัย "ครู" กัลยาณมิตร คือ เป็นตัวช่วยพัฒนาเด็กให้เกิดความรู้เท่าทันต่อปัจจัยภายนอกที่หลั่งไหลเข้ามากระทบได้

การขาดความเข้าใจ การตีความคลาดเคลื่อนในหลักพุทธธรรม ทำให้นักวิชาการผู้มีอำนาจในการจัดการศึกษา หรือแม้แต่ผู้บริหารประเทศบางท่าน มีความเห็นว่าจะสอนโลกุตระธรรมแก่คนทั่วไป แม้แต่เนื้อหาในหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการก็ไม่ค่อยจะมีการปูพื้นฐานความเข้าใจในหลักธรรมที่เป็นสาร์ตดของพุทธปรัชญา ทำให้ผู้เรียนไม่สามารถเชื่อมโยงโลกียธรรมกับโลกุตระธรรมได้ การทำความเข้าใจในสาร์ตดของพุทธปรัชญาจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับครูผู้สอน ไม่

๕๓ พระราชวรมุนี, "ธรรมกับการศึกษาของประเทศไทย." ปาฐกถาท่านผู้หญิง พุทธทรัพย์ นพวงศ์ฯ ณ ห้องประชุมคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 10 กรกฎาคม 2530.

ควรปล่อยให้เกิดความเข้าใจผิดว่า หลักธรรมเหล่านี้ เป็นหลักธรรมที่ขัดขวางต่อการพัฒนาประเทศ ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่าหลักสูตรการฝึกหัดทั้งในมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยครูต่างๆ ควรจะได้ให้ความสำคัญแก่วิชาศาสนาให้มากขึ้นกว่าเดิม เพราะครูเป็นผู้มีบทบาทหน้าที่สำคัญที่จะช่วยให้นักคลมีความรู้ ความเข้าใจ และปฏิบัติได้ถูกต้อง การที่ประชาชนมีความเชื่อถือปฏิบัติถูกต้อง หรือผิดพลาดในทางศาสนา ย่อมมีผลกระทบต่อความมุ่งหมายของการศึกษา ที่รัฐกำลังเพียรพยายามกระทำอยู่

สำหรับหลักธรรมต่างๆ นั้นไม่ว่าจะมีชื่อใดา วิธีการอธิบายเป็นอย่างไร ล้วนแต่สัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งสิ้น เพราะแสดงหรือสืบเนื่องมาจากสังขธรรมเดียวกัน และเป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมายเดียวกัน แต่นำมาแสดงในชื่อต่างๆ กัน โดยข้อความจริงเพียงส่วนใดส่วนหนึ่ง หรือคนละส่วนกันบ้าง เป็นความจริงอันเดียวกันแต่แสดงคนละรูปแนวเท่านั้น

แนวคิดและความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับพุทธปรัชญาที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ถ้าพิจารณาให้ดี จะเห็นได้ว่า เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และพฤติกรรมของมนุษย์ ถ้าทำความเข้าใจให้ถ่องแท้แล้ว ก็จะช่วยให้นักฉลาดขึ้น เข้าใจชีวิต เข้าใจตนเอง เข้าใจสังคม รู้ว่าอะไรคือสุข อะไรคือทุกข์ที่แท้จริง เป็นผลต่อการพัฒนาชีวิตที่ดีขึ้นทั้งในส่วนบุคคลและสังคม การทำความเข้าใจในหลักการสำคัญๆ ของหลักพุทธธรรมดังกล่าวจะเป็นแนวทางในการนำมาพิจารณาหลักธรรม หรือข้อความอื่นๆ อันเกี่ยวข้องกับครูผู้สอนโดยเฉพาะในบทต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย